

АРХЕОЛОГІЯ

Сергій ПИВОВАРОВ, Віталій КАЛІНІЧЕНКО,
Микола ІЛЬКІВ

НОВІ ЗНАХІДКИ ЕЛЕМЕНТІВ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА XIII ст.

Стаття присвячена аналізу предметів озброєння ближнього бою, а саме наконечників піхов мечів, виявлених під час досліджень Чорнівського городища першої половини XIII ст. Автори здійснюють їх типологізацію та класифікацію. Виявлені матеріали дозволяють отримати важливі дані з військово-політичної історії Буковини в цей час та зброєзнавства загалом.

Ключові слова: Буковина, Чорнівське городище, озброєння, мечі, типологія, зброєзнавство.

Sergiy PYVOVAROV, Vitaliy KALINICHENKO,
Mykola IL'KIV

NEW FINDINGS OF ELEMENTS DETAILS OF BLADE WEAPONS FROM CHORNIVKA HILLFORT XIII century

The article is devoted to the analysis of melee weaponry weapons, namely, the tips of swords' ears found during the research of the Chornivka hillfort of the first half of the XIII century. The authors carry out their typology and classification. The discovered materials allow obtaining important data from the military-political history of Bukovina at that time and weapons science in general.

Keywords: Bukovina, Chornivka hillfort, weapons, swords, typology, weapons science.

Одними із найбільш важливих складових у вивченні військової справи є зброєзнавчі студії. Саме предмети озброєння виступають тим визначальним чинником, який дозволяє охарактеризувати військову культуру місцевого населення, простежити його взаємозв'язки та взаємовпливи з іншими територіями. Одним із регіонів, де простежуються подібні тенденції в епоху середньовіччя є територія Сіретсько-Дністровського межиріччя. Досить важливим і водночас недостатньо вивченим на сьогодні хронологічним відрізком на вищезазначених теренах є період XII-XIII ст. Саме у цей час військова справа як у Європі, так і на землях Русі увійшла в новий етап свого розвитку. Тому важливе значення для розуміння її еволюції має розгляд окремих видів предметів озброєння та детальний конструктивно-морфологічний аналіз їх деталей. Дана робота дає змогу глибше зрозуміти питання та проблеми, пов'язані передусім із військовою культурою, що формувалася у тому чи іншому регіоні, її ареал поширення та вплив на суміжні території.

Однією із найбільш досліджених давньоруських пам'яток Буковини, на якій виявлено значну кількість предметів озброєння, є Чорнівське городище. Воно було відкрите відомим вітчизняним археологом Б. Тимощуком, розкопувалось ним в 1977-1978 рр. і було віднесено до категорії феодальних замків¹. В 1982 р. розвідкові розкопки на городищі проводив М. Філіпчук. Протягом 1985-1986 рр. роботи на пам'ятці були поновлені археологічними експедиціями Чернівецького державного університету під керівництвом Л. Михайлини². У результаті розкопок було з'ясовано планування житлово-оборонних клітей, розкопано рештки кам'яного фундаменту дерев'яної споруди та вивчено декілька поховань, розташованих біля неї. Із 1989 по 1994 р. на пам'ятці проводилися розкопки під керівництвом І. Возного, який поспішно заявив про дослідження цієї пам'ятки на всій площі³.

З 1999 р. дослідження на пам'ятці проводить С. Пивоваров, результатом чого стало значне уточнення планувальної структури городища та виявлення великої кількості рухомого матеріалу, зокрема предметів озброєння⁴. З огляду на те, що Чорнівське давньоруське городище є унікальною для регіону

¹ Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наукова думка, 1982. – С. 105-113.

² Михайлина Л.П., Возний І.П. Археологічні дані про військову справу слов'яно-руського населення Буковини VIII – XIII ст. // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.: Історія. – Вип 6-7. – Чернівці, 1996. – С. 24-44.

³ Возний І.П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X-XIV ст. – Частина 2. – Чернівці: Золоті литаври. – 2009. – С. 233-282.

⁴ Пивоваров С.В. Археологічне дослідження Чорнівського городища в 1999-2000 рр. // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т. 1. – С. 243-255; Пивоваров С.В. Дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: ТОВ «Наші книги», 2008. – Вип. 3. – С. 180-199; Пивоваров С.В. Нові знахідки

пам'яткою, яка містить у т.ч. велику кількість предметів озброєння, було вирішено продовжувати його дослідження у наступні роки. Досить важливим і водночас недостатньо вивченим на сьогодні є питання використання клинкової зброї на території Сіретсько-Дністровського межиріччя у XII-XIII ст., позаяк знахідок даного типу озброєння ближнього бою виявлено не багато.

Серед виявлених на пам'ятці предметів, які належать до клинкової зброї, можна віднести виявлене у 2013 р. бронзове семичастинне навершя руків'я меча з отвором посередині та циркульним орнаментом¹. На сьогодні це єдина хронологічно чітка знахідка деталі меча кінця XII – першої половини XIII ст. на території Сіретсько-Дністровського межиріччя. Інші мечі з регіону, які нині зберігаються у фондах Чернівецького краєзнавчого музею, відносяться в основному до XIV-XV ст. Лише один екземпляр з одинадцяти знайдених можна датувати другою половиною XIII-XIV ст.²

За типологією В. Казакав'ячуса, навершя меча з Чорнівського городища відноситься до типу Т1 куршський – мечі з п'ятичастинними, рідше, з семичастинними навершьями. Дослідник дійшов висновку, що місцем виготовлення мечів даного типу було східне узбережжя Балтійського моря – територія розселення куршських племен. Деякі дослідники схиляються до думки, що центром виробництва деталей мечів даного типу (деталей руків'я, а також піхов мечів) було м. Курземе у Східній Пруссії³. Час побутування даного типу мечів дослідник визначив у широких рамках – XII-XIII ст. Основна маса мечів типу Т 1 куршський були виявлені на землях балтів. На території Латвії та Литви відомо біля 50 екземплярів. Ряд знахідок походить із земель прусів, ще два – із земель, які були заселені балтами у білоруському Понеманні. Невелика кількість мечів даного типу відомі у Польщі та Волзькій Булгарії. Але найбільшої популярності побутування даного типу мечів отримали в Естонії (1 цілий меч та окремі фрагменти ще 18 екземплярів) і на Русі (відомо не менше 15 знахідок)⁴. Навершя типу I (за А. Кірпи́чником) та типу Т1 куршський (за В. Казакав'ячусом) були виявлені у літописному Ізяславлі (сучасне с. Городище Хмельницької області)⁵, яке дослідники датують першою половиною XIII ст., а також на Асотському городищі у 16-му стратиграфічному горизонті⁶, який датується першою половиною XIII ст. Загалом можемо говорити про впливи балтської військової культури на терени Сіретсько-Дністровського межиріччя у цей період. До клинкової зброї, виявленої на території Чорнівського городища, відносяться також фрагменти шаблі та шабельні гарди (3 екземпляри), наконечники піхов від шаблі та досить значна кількість ножів⁷. В цілому, відзначимо, що клинкова зброя з городища є досить рідкісною та потребує детального аналізу. За останні роки досить цінними знахідками, які трапилися на Чорнівському городищі і відносяться до клинкової зброї, є три залізні наконечники піхов мечів. В історіографії вони отримали назву «U» – подібних, оскільки переважна більшість наконечників піхов мечів даного типу за формою жолобчастих окантовок схожі на літеру «U». Тому метою даного дослідження є детальний конструктивно-морфологічний аналіз трьох «U» – подібних наконечників піхов мечів з Чорнівського городища.

Наконечники піхов мечів з різних територій діляться на різні групи відповідно до місцезнаходження археологічних знахідок. Оскільки ареал дослідження охоплює в цілому Центральну та Східну Європу, ми вважаємо за доцільне поділити їх на дві великі групи. До першої з них відносяться литі бронзові наконечники, характерні для Балтійського регіону, починаючи з епохи вікінгів і закінчуючи XIII ст. Значна їх кількість виявлена на західноукраїнських землях, зокрема у Дорогобужі, Листвині, Луцьку, Підгірцях, Звенигороді, Галичі тощо. Саме цій групі наконечників піхов мечів, зважаючи на їхню загальну кількість у Європі, присвячена досить значна кількість досліджень. Так, до них

предметів озброєння та спорядження вершника та верхового коня з Чорнівського городища (перша половина XIII ст.). – ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври. – 2001. – Т. 2. – С. 133-141; Пивоваров С.В. Перстені з геральдичними зображеннями з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2008. – Т. 1(25). – С. 9-18; Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці, 2006. – 236 с.

¹ Пивоваров С.В., Калініченко В.А. Навершя руків'я меча з Чорнівського городища першої половини XIII ст. // ПССІАЕ. – Чернівці: Букрек, 2014. – Т. 1(37). – С. 39-56.

² Возний І.П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X-XIV ст. – Частина 2. – Чернівці: Золоті литаври. – 2009. – С. 269-277.

³ Мугуревич Э.С. Восточная Латвия и соседние земли в X-XIII вв. – Рига, 1965. – С. 101-103.

⁴ Плавінські М.А. Нарысы гысторыі клынковай зброі X-XIII стагадзю на Беларусі. – Мінск: І.П. Логвінаў, 2009. – С. 21.

⁵ Кирпичников А.Н. Мечи из раскопок древнего Изяславля // КСИА. –1975. – Вып. 144. – С. 30-34.

⁶ Шноре Э. Асотское городище. – Рига, 1961. – С. 52.

⁷ Возний І.П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X-XIV ст. – Частина 2. – Чернівці: Золоті литаври. – 2009. – С. 276-277.

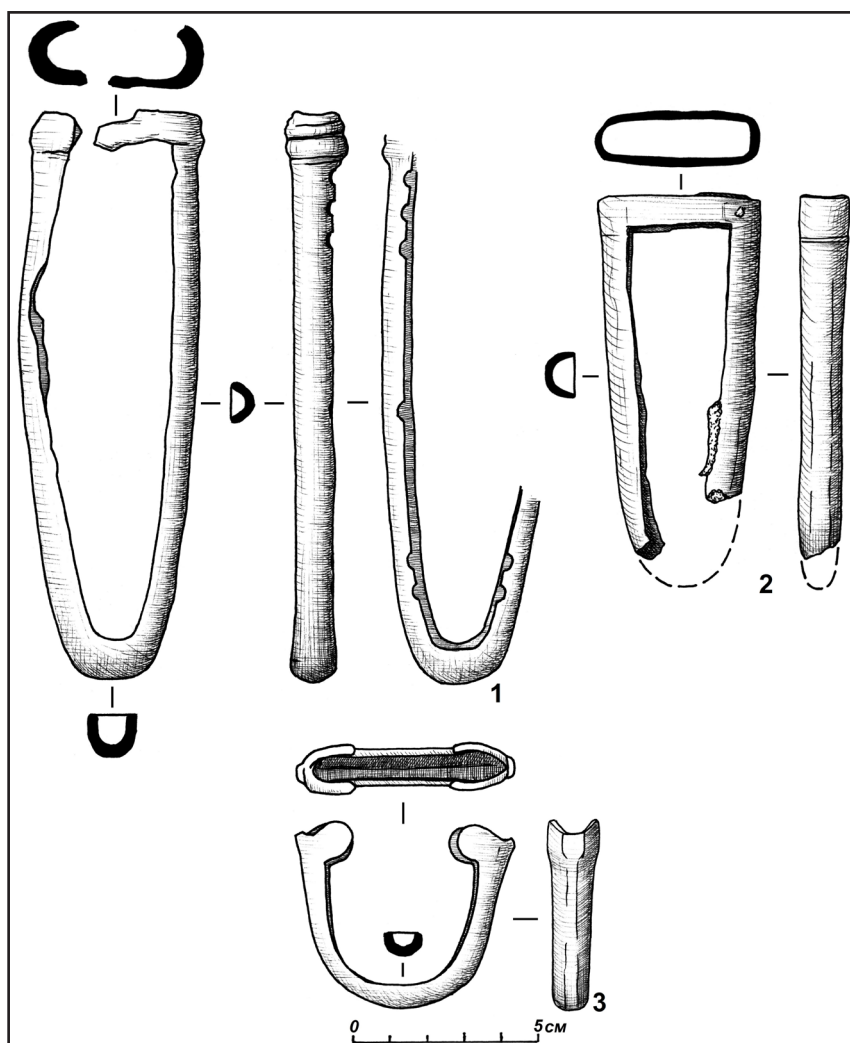

Рис. 1. Залізні «U» – подібні наконечники піхов мечів з Чорнівського городища

відносяться роботи Т. Арне¹, Г. Корзухіної², П. Паульсена, В. Кулакова³, В. Казакявічуса⁴, Я. Асаріс⁵, Б. Амбразіані⁶, Плавінського⁷ тощо.

До другої групи відносяться виготовлені з заліза «U» – подібні наконечники піхов мечів, які були досить широко поширені по всій Європі у романський період (XI-XIII ст.). Саме наконечники піхов даної групи і були виявлені на території Чорнівського городища. На жаль, на даний момент узагальнюючих праць по романських наконечниках піхов немає, що значно ускладнює датування знахідок та пошук їх аналогій. На сьогодні можна відзначити лише незначну кількість праць. Серед них варто згадати роботу А. Кірпічнікова, який опрацював, узагальнив та опублікував матеріали з літописного Ізяславля (с. Городище Хмельницької області) (дослідник пише про 14 екземплярів «U» – подібних наконечників піхов). Білоруський дослідник Н. Плавінський здійснив досить важливу роботу по узагальненню та аналізі

¹ Arne T. Einige Schwertorbender aus der Wikingerzeit // Opuscula Archeologica Oscari Montelio Septunario dedicata. – Uppsala, 1913. – S. 375-390.

² Корзухина Г.Ф. Из истории древнерусского оружия XI века // СА. – 1950. – № XIII. – С. 63-94.

³ Кулаков В.И. Древности пруссов VI-XIII вв. / САИ. Вып. Г1-9. – М.: Наука, 1990. – 168 с.

⁴ Kazakevičius V. Sword Chapes from Lithuania // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensis. – 1992. – Vol. 9. – P. 117-132.

⁵ Asaris J. 11.-13. gs. zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē // Archeoloģija un etnografijā. – 1994. – Т. 17. – S. 21-28.

⁶ Ambrosiani B. The Birca Falcon // Eastern Connections. Part One: the Falcon Motif. Birca Studies. – Stockholm, 2001. – P. 11-27.

⁷ Плавинский Н. Наконечники ножен мечей X-XIII вв. с территории Белоруссии // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. – СПб.: Нестор-История, 2010. – С. 505-515.

«U» – подібних наконечників піхов з території Білорусі . Детальний аналіз даного типу наконечників піхов мечів з території Польщі був здійснений А. Яновським . Окрему увагу варто зосередити на знахідках «U» – подібних наконечників піхов з території Західної України та більш південних територій. У цьому плані досить корисною є стаття Р. Лівоха, який узагальнив знахідки клинкової зброї з території Західної України . У роботі автор охарактеризував знахідки «U» – подібних наконечників піхов мечів з літописного Угровська, опублікованих Ю. Мазуриком, С. Панишком та О. Остап'юком й знахідки з літописного Звенигорода, опублікованих раніше І. Русановою та Б. Тимошуком. Два «U» – подібних наконечники були опубліковані В. Спінеєм . Походять вони з фортеці XII-XIII ст. Битка Доамней в Пятра Нямц у Румунії. Ще один наконечник піхов походить з фортеці Кладова в Румунії, відомі вони з Моравського Крумлова у Чехії . Наостанок відзначимо, що археологічна джерельна база щодо «U» – подібних наконечників піхов є достатньо бідною, тому кожна нова знахідка потребує детального та скрупульозного аналізу, що дасть можливість узагальнити археологічний матеріал. Іншими джерелами дослідження «U» – подібних наконечників піхов є іконографічний матеріал, який дозволяє на основі аналізу зображень на мініатюрах, печатках, архітектурних пам'ятках простежити приблизний хронологічний період побутування подібних наконечників на різних територіях середньовічної Європи.

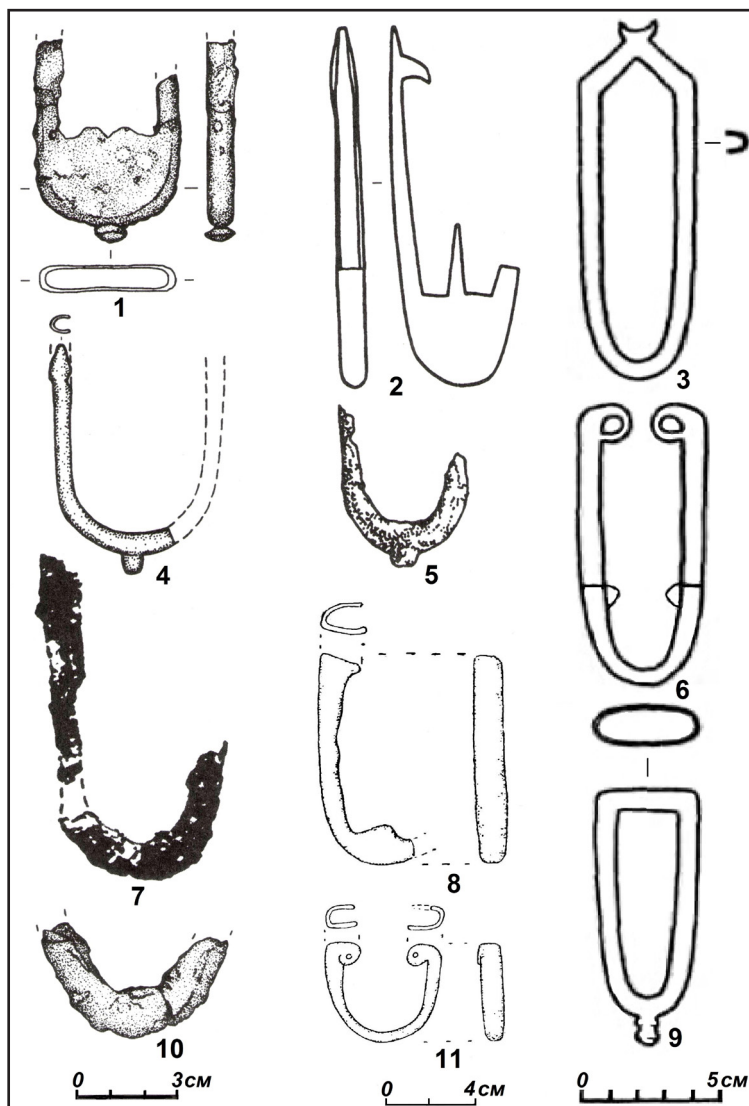

Рис. 2. Аналогії «U» – подібним наконечникам піхов меча з Чорнівського городища (1, 2, 4, 5, 7, 10 – за Н. Плавінським; 3, 6, 9 – за А. Кірпічниковим; 8, 11 – за В. Спінеєм)

Перший «U» – подібний наконечник піхов (рис. 1, 1) був знайдений у районі кліті № 9 (за нумерацією І. Возного). Металографічний аналіз знахідки не проводився. Він залізний, сильно коризований, деформований, являє собою фактично суцільне з'єднання жолобчастих окантовок у верхній частині, які звужуються донизу та автоматично з'єднуються. На лицьовій стороні частині внизу жолобки з'єднуються

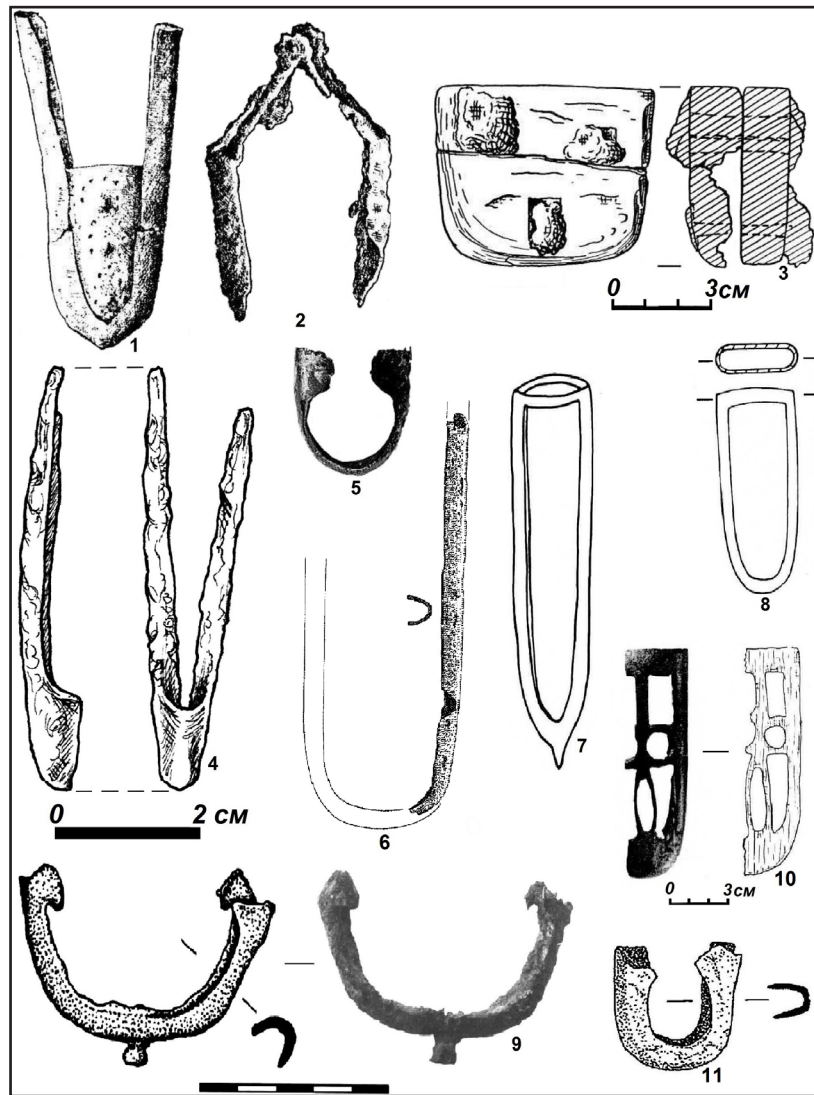

Рис. 3. Аналогії «U» – подібним наконечникам піхов меча з Чорнівського городища (1, 2, 3, 5 – за А. Яновським; 7, 8, 10 – за Р. Лівихом; 4 – за С. Оца; 9, 11 – за П. Жаковським)

паралельно. Наконечник пошкоджений у верхній частині з'єднання потовщених лівої та правої частин відсутністю (пошкодженістю) лівої перемички із заднього боку та абсолютною відсутністю перемички з переднього боку. Першопочатковий вигляд верхнього з'єднання являв собою залізні перемички, які склалися з двох частин. Ліва жолобчаста окантовка наконечника дуже пошкоджена. Важливо, що на лицевій стороні збереглися по 6 внутрішніх півкруглих заглибин на лівій і правій жолобчастих окантовках, що свідчить про їх першопочаткове з'єднання кількома залізними деталями, які знаходилися паралельно одна одній. Кількість їх могла бути різною. Найбільш ймовірно, вони виконували допоміжні скріплювальні функції наконечника при його закріпленні до піхов меча. Жолобчасті окантовки наконечника помірно увігнуті. Верхній, боковий та нижній перетини наконечника мають також «U» – подібну форму. Жолобки переднього боку наконечника дещо відігнуті вперед по всьому передньому периметру виробу. Це свідчить про те, що жолобки протилежної внутрішньої сторони підтримували площу місцезнаходження меча у піхвах, а передній план наконечника виконував естетичну функцію та значно полегшував саме місцезнаходження меча у піхвах для того, щоб не перевантажувати усе військове спорядження воїна. Конструктивно-морфологічні параметри наконечника піхов наступні (розміри подаються згідно розміщення наконечника на фото): загальна довжина виробу – 15,4 см. Діаметр між передньою та тильною сторонами верхнього з'єднання жолобчастих окантовок – 1,8 см (зовнішній) та 1,3 см (внутрішній). Відстань між пошкодженими верхніми деталями з'єднання жолобків – 0,6 см. Діаметр в нижній частині виробу між жолобками – 1,3 см (зовнішній) та 0,3 см (внутрішній). Глибина нижньої частини між жолобками – 1,2 (найбільша) та 0,8 см (найменша). Параметри тильної сторони:

довжина – 14,2 см, найбільша ширина – 4,8 см, загальна ширина верхньої частини тильної сторони виробу – 4,5 см, висота верхньої частини тильної сторони виробу лівої жолобчастої окантовки – 1,1 см, її ширина – 1,3 см. Пошкодження лівої жолобчастої окантовки простягається на довжину 2,2 см. Найбільша ширина лівої жолобчастої окантовки до початку пошкодження – 1 см, після пошкодження – 1 см. Ширина нижньої площі жолобчастої окантовки наконечника – 1,1 см.

Найбільша ширина правої жолобчастої окантовки – 0,7 см, діаметр між жолобчастими окантовкам – 1,1 см (зовнішній) та 1 см (внутрішній). Глибина жолобка – 0,5 см – найменша, 0,8 см – найбільша. Ширина лівої частини жолобка – 1,1 см. Ширина нижнього потовщення жолобків – 1,3 см. Довжина верхньої пошкодженої перемички, яка примикає до правої жолобчастої окантовки – 3 см, висота – 1,1 см. Параметри передньої сторони: довжина до 1 заглибини – 0,2 см, між 1 і 2 заглибинами – 0,5 см, між 2 і 3 заглибинами – 0,5 см, між 3 і 4 заглибинами – 3,8 см, між 4 і 5 заглибинами – 3,5 см, між 5 і 6 заглибинами – 0,5 см, від 6 заглибини і до рівного нижнього з'єднання – 1,4 см. Найбільша ширина жолобка – 0,5 см. Довжина пошкодження на лицьовій передній частині виробу – 1,7 см. Параметри виступу лівої збереженої верхньої частини жолобчастої окантовки – 0,2 см. Маса знахідки становить 69 г.

Другий «U» – подібний наконечник піхов (рис. 2, 2) був знайдений у районі кліті №7. Металографічний аналіз знахідки також не проводився. Він залізний, сильно коризований, деформований, являє собою фактично суцільне рівне з'єднання жолобчастих окантовок у верхній розширеній частині виробу, які звужуються до низу. Більша нижня частина виробу (бокові жолобчасті окантовки та нижнє з'єднання між собою) пошкоджена. Довжина знахідки становить 10,6 см (розміри подаються згідно розміщення наконечника на фото), найбільша ширина верхнього з'єднання жолобчастих окантовок лицьової (передньої) частини виробу – 4,4 см, довжина від лівого до правого жолобка внизу виробу – 2,8 см, відстань між пошкодженими жолобками внутрішня – 1,2 см. На верхньому з'єднанні жолобчастих окантовок на правій стороні простежується заклепка (?) діаметром 0,3 см. Висота верхнього з'єднання жолобків – 1,2 см. Ширина задньої частини лівого жолобка – 1,2 см. Глибина жолобків збоку лівої жолобчастої окантовки – 0,8 см (найбільша зовнішня) та 0,6 см (найменша внутрішня). Довжина отвору верхньої частини з'єднання – 4,4 см (найбільша зовнішня) та 4 см (найменша внутрішня). Висота лівої верхньої частини з'єднання – 1,5 см (найбільша зовнішня) та 1 см (найменша внутрішня). На правій жолобчастій окантовці лицьової сторони наконечника внизу наявне заіржавіле скупчення металу. Можна припускати, що це деталі кріплення жолобчастих окантовок або ж залізо дуже сильно перегоріло, що призвело до його деформації. Маса виробу становить 34 г.

Третій «U» – подібний наконечник піхов (рис. 3, 3) був знайдений у районі кліті № 1. Металографічний аналіз знахідки також не проводився. Він залізний, сильно коризований, дещо деформований, являє собою з'єднання у нижній частині двох жолобчастих окантовок, яке збільшується (потовщується) вгору та завершується фігурними круглими виступами, які суцільно з'єднані з жолобчастими окантовками з невеликою ямкою між закінченням жолобка та круглим кріпленням. Жолобчасті окантовки являють собою два скріплені жолобка прямою залізною лінією, яка ділить сторони жолобків на верхні (лицьові) та нижні (тильні).

Наконечник піхов зберігся порівняно добре. На ньому фактично немає пошкоджень. Конструктивно-морфологічні параметри наконечника наступні (розміри подаються згідно розміщення наконечника на фото): загальна висота виробу – 5 см, найбільша ширина – 5,9 см, діаметр виступів лівої частини жолобчастої окантовки – 1,2 см, правої частини – 1 см. Довжина від верхньої частини круглого профілю до краю кріплення бокових окантовок наконечника – 1 см. Глибина ямки – 0,2 см. Загальна довжина бокових профілів до початку круглого кріплення – 4 см, найбільша ширина – 1,2 см. Діаметр отвору нижньої частини з'єднання – 0,6 см (найбільша зовнішня) та 0,4 см (найменша внутрішня). Довжина між передньою (лицевою) та протилежною (тильною) жолобчастими окантовками – 1 см. Внутрішній діаметр між круглими завитками (деталлями кріплення) на лицьовій і тильній стороні – по 2,8 см. Внутрішній діаметр круглих завиток: ліва – 1,2×0,7 см, права – 1,4×0,8 см, зовнішній діаметр: ліва – 1,4×1,4 см, права – 1,6×1,2 см. Параметри прямокутного верхнього бокового закінчення наконечника: ліва жолобчаста окантовка – 0,5×0,2 см, права – 0,6×0,2 см. Параметри бокового профілю: розміри бокових жолобків до квадратного перетину – 0,5 см, ширина прямокутного перетину до верхнього круглого кріплення – 0,3 см, на задній частині круглого кріплення – 0,6×0,6 см. Маса виробу становить 20 г.

Як було сказано вище, археологічних знахідок «U» – подібних наконечників піхов мечів виявлено порівняно небагато, тому для визначення хронології хотілося б звернути увагу на інші знахідки з

городища. Перш за все відмітимо, що нумізматичний матеріал, виявлений на пам'ятці (4 візантійські монети періоду 1197-1246 рр. та 4 угорських брактеати Бели IV (1225-1235 рр.) дозволяє датувати наконечники піхов мечів першою половиною – серединою XIII ст.¹. Інші датуючі речі з городища – знахідка перстня з геральдичним зображенням знака Рюриковичів, який відноситься до 1252-1256 рр. дозволяє підвищити хронологічні рамки побутування «U» – подібних наконечників піхов мечів на теренах Сіретсько-Дністровського межиріччя до початку другої половини XIII ст.²

«U» – подібні наконечники піхов мечів, виявлені у літописному Ізяславлі (рис. 2; 3) також датуються першою половиною – серединою XIII ст. Характеризуючи мечі, А. Кірпи́чников вказував, що романська військова культура на городищі існувала в період з 1200 по 1250 рр., свідченням чого є значна кількість знахідок самих мечів (А. Кірпи́чников вказував на 8 екземплярів) та їх деталей. «U» – подібні наконечники піхов були виявлені на городищі у кількості, як вказує А. Кірпи́чников, більше 14 екземплярів. Окрім того, дослідник пише, що вони були простими та утилітарними у використанні. Важливим є те, що А. Кірпи́чников звернув увагу на вагові характеристики даного типу наконечників піхов. Він вказував, що навіть найбільші залізні наконечники піхов були в 2 рази легшими, ніж бронзові, тобто вони не повинні були обтяжувати і без того важкий меч. Заслуговує на увагу думка дослідника стосовно того, що наконечники-окантовки піхов мечів були досить крихкими, і, судячи з археологічних знахідок, часто ламалися. Підтвердженням цьому є знахідки з Чорнівського городища, які також є пошкодженими. «U» – подібні наконечники піхов мечів з Ізяславля представлені різними видовими ознаками. На одних на нижній частині наявний кулеподібний виступ, на других – завитки, на третіх – півмісяць на верхньому кріпленні жолобчастих окантовок. А. Кірпи́чников вказував, що «U» – подібний наконечник піхов був також знайдений у Смоленській області і датується першою половиною XIII ст.

Археологічні матеріали з території Білорусі, аналогічні знахідкам з Чорнівського городища, представлені 4 екземплярами (рис. 2; 3). Два наконечники були виявлені у Полоцьку, один – в Орші (рис. 2; 3), один – в Копилі і походить з шару XIII ст. Перші три наконечники не мають стратиграфічного датування. Окрім того, наконечники піхов мечів досить відрізняються від матеріалів з Чорнівського городища наявністю окремих деталей, зокрема кулі в нижній частині та завитками.

Варто відзначити, що в Європі «U» – подібні наконечники піхов почали розповсюджуватися, очевидно, після 1100 р. З XII ст. вони відомі на території Польщі. Варто погодитися з думкою Н. Плавінського, що «U» – подібні наконечники піхов мечів на Русі з'явилися не раніше XII ст. Дослідник вказує, що досить близькими за своїми морфологічними параметрами до наконечника піхов з Копилі є знайдений у Мстиславлі у шарах середини XIV ст. схожий наконечник. Дослідник вважає, що «U» – подібні наконечники могли використовуватися на території Білорусі протягом півтора століття. Важливим є той факт, що при археологічних дослідженнях знаходять деталі «U» – подібних наконечників піхов мечів, які досить важко ідентифікувати, тому при їх інтерпретації необхідно звертати увагу на окремі конструктивно-морфологічні параметри різних виробів.

На території Західної України кількість балтських типів наконечників піхов мечів також більша за кількість романських наконечників. Хоча не виключено, що романські мечі носилися у піхвах з наконечниками балтських типів. «U» – подібні наконечники піхов мечів зазвичай вважають імпортною категорією клинкової зброї, хоча не варто виключати те, що внаслідок військових конфліктів на різних територіях відбувалися взаємовпливи та знайомство з новими типами озброєння, зокрема західноєвропейського, свідченням чого є знахідки наконечників, самих мечів тощо. Не варто також відкидати думку про східноєвропейське виробництво «U» – подібних наконечників піхов. Так, Н. Плавінський висловив думку про те, що наконечники піхов даного типу могли виготовлятися в ювелірній майстерні в Гомелі.

Досить цінними в хронологічному аспекті датування матеріалів з Чорнівського городища є знахідки «U» – подібних наконечників піхов мечів з території Польщі. Два наконечники походять з городища в Рачьонжі (Рацьонжі). За зовнішнім виглядом вони знову ж таки відрізняються окремими конструктивно-морфологічними деталями та формою від знахідок з Чорнівського городища, але в цілому відносяться до однієї категорії клинкової зброї. А. Яновський вважає, що один з наконечників міг бути виготовлений місцевим майстром. Він був знайдений у порожнині між V та VI будівлями на

¹ Ільків М., Калініченко В., Пивоваров С. Нумізматичні знахідки XIII ст. з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці: Букрек, 2015. – Т. 1(39). – С. 20-35.

² Пивоваров С.В. Перстені з геральдичними зображеннями з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2008. – Т. 1(25). – С. 9-18.

городищі і датується періодом 1256 – рубежем XIII-XIV ст. Третій наконечник піхов мечів, аналогічній знахідці з Чорнівського городища був виявлений у м. Щецин у 1991 р. Він має схожу форму з найбільш малим за розмірами наконечником з Чорнівського городища. Відрізняються вони лише наявністю у першого більших за розмірами круглих завиток та відсутністю прямокутних уступів по боках жолобчастих окантовок. За допомогою дендрохронологічного методу датування було встановлено, що даний наконечник піхов меча датується періодом після 1274 р. Хронологія залізних виробів з інших населених пунктів Польщі повністю збігається з результатами інших зразків дослідження залізних виробів (Черськ – шар IV а – 2-3 чверть XIII ст., Ополе – шар II – 1240 р., Пултуськ – нашарування починаючи з 30-х рр. XIII ст. – 1368 р.

Досить важливими для визначення хронологічного існування Чорнівського городища є знахідки наконечників піхов мечів, які були виявлені на території Західної України, з теренів Галицько-Волинського князівства, до якого входили і землі Сіретсько-Дністровського межиріччя. На сьогодні найбільш достовірною інформацією стосується 4 знахідок наконечників піхов мечів. Один з них походить з літописного Угровська. Він фактично ідентичний знахідці з Чорнівського городища та походить з шару першої половини – середини XIII ст. Два інших наконечника піхов мечів були виявлені у літописному Звенигороді. Перший «U» – подібний наконечник піхов меча походить з шару першої половини XIII ст. Другий наконечник зі Звенигорода дуже схожий на знахідку з Чорнівського городища, але відрізняється наявністю додаткової деталі на нижній частині кріплення жолобчастих окантовок, а саме загострення.

Три аналогічні знахідки екземплярів з Чорнівського городища були виявлені в Румунії. Два з них походять з городища Битка Доамней в Пятра Нямец. Перший з наконечників порівняно невеликої форми, з двома круглими завитками по боках, жолобчасті окантовки яких з'єднуються лише знизу. Інший наконечник піхов зберігся наполовину і також нагадує за формою екземпляр з Чорнівського городища. В. Спіней датує наконечники кінцем XII – першою половиною XIII ст., посилаючись на те, що на городищі були виявлені монети Бели III (1172-1196 рр.).

Третій наконечник піхов походить з фортеці Кладова. Він є пошкодженим та має видовжену форму. Нумізматичні знахідки, які були виявлені на городищі, зокрема це монети періоду правління Бернхарда II Карінтійського, дозволяють датувати подібного типу знахідки першою половиною – серединою XIII ст. Окрім того, відзначимо, що подібні наконечники піхов походять також з території Чехії. Так, в музеї у Моравському Крумлові зберігається наконечник піхов, схожий до найбільш меншого за розмірами наконечника піхов з Чорнівського городища. Але, що важливо, на нижній частині його окантовки наявна невелика кулька. П. Жаковський вказує на достатньо широке датування подібного типу наконечників – XIII-XVI ст.

Важливе значення для дослідження «U» – подібних наконечників піхов мечів відіграють іконографічні джерела. Найбільш важливими з них є мініатюри з середньовічних рукописів. В цьому аспекті варто згадати роботу Д. Ніколя, в якій він детально аналізує предмети озброєння, які зображені на середньовічних мініатюрах.

Так, на сьогодні відомо більше 30 мініатюр другої половини XII – першої половини XIV ст. на яких зображені різновиди «U» – подібних наконечників піхов середньовічних мечів. Завдяки цим зображенням можна досить детально простежити історичний розвиток, видову типологію наконечників піхов та в загальному проаналізувати клинкову зброю в той чи інший період. В широкому розумінні «U» – подібні наконечники піхов мечів з Чорнівського городища вкладаються в хронологічний період другої половини XII ст. і до початку XIV ст. У більш вузькому розумінні «U» – подібні наконечники за хронологічним та видовим співставленням мініатюр датуються серединою – другою половиною XIII ст. Варто відзначити, що на кожній з мініатюр «U» – подібні наконечники піхов зображені по-різному, що, очевидно, пов'язано з різними естетичними, військовими та функціональними аспектами.

На сьогодні досить поширеною є думка про те, що «U» – подібні наконечники піхов мечів є досить частою знахідкою на археологічних пам'ятках. Та при археологічних дослідженнях їх знаходять дуже рідко, що також є показовим моментом. Дане твердження дозволяє поставити питання про соціальну приналежність «U» – подібних наконечників піхов, їх побутування на різних територіях та проникнення західноєвропейської рицарської культури на терени Русі.

В цьому аспекті знахідки з Чорнівського городища є важливими та еталонними. Варто також погодитися з думкою А. Кірпицьківа щодо того, що західноєвропейська рицарська мода на теренах Русі у XIII ст. проявилася не лише у використанні мечів, а й у використанні всього портупейного гарнітуру і, очевидно, у способі кріплення та носіння піхов

Таким чином, елементи клинкової зброї – три «U» – подібних наконечники піхов мечів з Чорнівського городища – є досить важливими та цінними знахідками не лише для регіону Сіретсько-Дністровського межиріччя, а й для усієї Східної Європи, оскільки дозволяють простежити рівень впливу західноєвропейської рицарської культури на місцеве населення та Галицько-Волинське князівство в цілому. З огляду на датування їх аналогій серед археологічних знахідок та іконографічного матеріалу, а також хронологію Чорнівського городища загалом, «U» – подібні наконечники варто відносити до середини – початку другої половини XIII ст. Знахідки наконечників піхов на пам'ятці вказують на те, що місцеві воїни добре знали тогочасну військову рицарську моду та західноєвропейську військову культуру, що відобразилося в озброєнні. Знахідки «U» – подібних наконечників піхов мечів, наверхя руків'я меча балтського типу, знайдені на Чорнівському городищі, свідчать про поліетнічність, поєднання та взаємозв'язки різних військових культур, що було надзвичайно прогресивним в еволюції військової справи у Європі в XII-XIII ст. Предмети озброєння, виявлені на Чорнівському городищі виступають еталонними, так як дозволяють проаналізувати різноетнічні військові культури та їх вплив на окремі території і населення в цілому, простежити їх взаємозв'язки та взаємовпливи.